

UDK: 012 Šišić, F.
929 Šišić, F.
94(497.5) „1896/1940“(092)
Izvorni znanstveni članak
Primljen 30. V. 2015.

ZLATA ŽIVAKOVIĆ-KERŽE

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje

zlata.zivakovic.kerze@hips.hr

ŠIŠIĆ NAD VRELIMA HRVATSKE POVIJESTI (IZMEĐU MANJE POZNATE SVAKODNEVICE I SLOŽENE POVIJESTI VREMENA)

Sažetak

Ferdo pl. Šišić (Vinkovci, 9. III. 1869. – Zagreb, 21. I. 1940.) se već kao gimnazijalac, a osobito kao student filozofije, bavio poviješću. Odmah nakon završetka studija 15. rujna 1892. imenovan je namjesnim učiteljem Kraljevske velike gimnazije u Gospiću odakle je sljedeće godine premješten na zagrebačku Veliku realku. Od 3. listopada 1894. je u Osijeku i na gimnaziji predavao povijest i zemljopis. Godine 1900. je doktorirao, dvije godine poslije habilitirao kod dr. Tadije Smičiklase iz hrvatske povijesti te je imenovan privatnim docentom za hrvatsku povijest od 12. do početka 15. stoljeća na zagrebačkome Mudroslovnom fakultetu. Zbog toga je 1903. iz Osijeka premješten u Kraljevsku klasičnu gimnaziju u Gornjemu gradu u Zagrebu. Na Fakultetu je 2. listopada 1906. imenovan docentom profesorske stolice (danas Katedre) za hrvatsku povijest i tako je preuzeo od povjesničara Tadije Smičiklase. Cijelo vrijeme svoga prosvjetno-pedagoškog rada, sve do svoje smrti, neumorno je istraživao i pisao, nadopunjavao podatke i povijesne činjenice te ispravljao rezultate pa tako krčio nove puteve u traganju za što istinitijom slikom o hrvatskoj prošlosti. Pisao je o člancima, raspravama i knjigama mnogih domaćih

i inozemnih pisaca u novinama i časopisima. Osim znanstvenoga i prosvjetnoga rada bavio se, doduše neuspješno, kratkotrajno i politikom. Iako nije napisao cjelovitu i opsežnu znanstvenu sintezu, ostavio je za sobom nekoliko kraćih i dužih pregleda hrvatske povijesti te svojim cjelovitim vrlo opsežnim opusom pripada redu najvećih hrvatskih povjesničara. Autorica je u radu, na temelju arhivskoga gradiva pohranjenoga u arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) u Zagrebu, Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu i Državnoga arhiva u Osijeku te na temelju objavljene literature, kroz manje poznatu svakodnevicu, obradila životni put i djelovanje jednoga od najvećih i najistaknutijih prijeratnih hrvatskih povjesničara, erudita bez granica i nacionalnih barijera, sveučilišnoga profesora na tek utemeljenoj Katedri za povijest na Mudroslovnome (današnjemu Filozofskome) fakultetu u Zagrebu te vrijednoga istraživača hrvatske povijesti.

Ključne riječi: Ferdo Šišić, život i djelo, povjesničar, sveučilišni profesor, znanstveno-istraživačka i politička djelatnost, vrela hrvatske povijesti

Uvodne napomene

Da nije bilo jednostavno živjeti i djelovati u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, sastavnici Ugarske u okviru Austro-Ugarske Monarhije krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, tj. u vrijeme ugarske prevlasti i djelovanja mađarona, te Hrvatsko-srpske koalicije i pravaša usmjerenih na traženje rješenja na polju međunacionalnih odnosa u okviru Monarhije, u vrijeme raspada Monarhije, te u težini prelaženja jedne Monarhije u drugo Kraljevstvo / Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) te od 1929. Kraljevinu Jugoslaviju te života i djelovanja u državi drugačijega međunacionalnog sastava potvrđuje životni put i djelovanje gimnazijskoga pa potom sveučilišnoga profesora i akademika dr. sc. Ferde pl. Šišića. Nije bilo jednostavno biti u svoje vrijeme, po riječima povjesničara Stjepana Antoljaka „najizrazitiji predstavnik hrvatske historiografije“¹, vrijedan istraživač hrvatske, posebice novovjeke, povijesti, erudit bez granica i nacionalnih barijera i sveučilišni profesor na tek utemeljenoj

1 STJEPAN ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija*, 2. dopunjeno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 6.

Katedri za povijest na Mudroslovnome (današnjemu Filozofskome) fakultetu u Zagrebu.

Teško je nama danas zamisliti njegovu svakodnevicu i složenost povijesnoga vremena; kako se osjećao, o čemu je mislio, kako je prosuđivao prilike, položaj ljudi uopće, pa pojedinih društvenih sredina posebice, uključivši i nacionalne, čovjeka koji – intelektualac, povijesni istraživač, autor knjiga i udžbenika, predavač, sveučilišni profesor, jedno kraće vrijeme i političar – stoji među razvalinama jednoga dojučerašnjega prostornoga i brojčano velikoga Carstva i započetoga života u jednoj novoj višenacionalnoj zajednici u kojoj su od početka vidljiva proturječna strujanja onih koji žele širiti svoju vlast na temelju pripadnosti zemljama pobjednicama te onih drugih koji različite oblike republikanskih, federalnih i tome sličnih oblika državnoga ustrojstva žele kao daljnji iskorak svojih prethodnih težnji još iz vremena nestale Austro-Ugarske Monarhije.

Bavio se politikom i kao političar uvijek pristajao uz vladu, iako se to njegovo opredjeljenje nije moralo posve slagati s njegovim mišljenjem. Bio je član Hrvatsko-srpske koalicije i sudjelovao je na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. kada je nastalo Kraljevstvo SHS. Živio je u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji u braku sa suprugom pravoslavne vjere i predavao kao profesor hrvatske povijesti, bio je član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU, današnja HAZU), bio je član slobodnozidarskih loža², profesor gost na beogradskome Univerzitetu i kao takav u Zagrebu bio je izložen nezadovoljstvu isključivosti hrvatsko orijentiranih dnevnih novina i javnosti. Bio je priznat i uvažan član europskih akademija, velikoga broja onodobnih historijskih društava i drugih ustanova, a u svojoj domovini i Zagrebu među suvremenicima, zbog svoga pristupa povijesnome istraživanju i interpretaciji

2 Član Lože *Ljubav bližnjega*, Zagreb (28. 12. 1918.); primljen u Ložu *Maksimilijan Vrhovac*, Zagreb (28. 12. 1923.); član Lože *Maksimilijan Vrhovac*, Zagreb (29. 2. 1924.); veliki predstavnik Velike lože (VL) Poljske, Varšava (1928.); govornik Lože *Maksimilijan Vrhovac*, Zagreb (1930.); veliki ispovjednik VL *Jugoslavija*, Beograd (23. 3. 1930. – 1935.); majstor u Loži *Maksimilijan Vrhovac*, Zagreb (1935.). Vidi opširnije: BRANKO ŠÖMEN, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj, II SNAGA*, Profil, Zagreb, 2014., str. 25., 157., 223., 225., 268., 417., 522., 588., 715.

povijesnih vrela kao sljedbenik genetičkoga smjera u historiografiji, bio je izložen kritikama i osudama do nepriznavanja.

1. Obitelj Jakova pl. Šišića

Ferdin otac Jakov rođen je u Vinkovcima 30. lipnja 1828. i bio je krajiški kapetan inženjerske struke. Ferdina majka Ernestina Hanke rođena je 1. prosinca 1847. godine (otac Tomo Hanke i majka Emilija rođ. Hundt) u Beloj Crkvi u Banatu, tada u južnoj Ugarskoj.³ Jakov i Ernestina su se vjenčali u Beloj Crkvi 24. studenoga 1867.⁴ U braku je rođeno petero djece – Ferdinand Maksimilijan (Vinkovci⁵, 9. ožujka 1869.) u većini dokumenata i priznanjima naveden je kao Ferdo, Marija (Vinkovci, 15. ožujka 1871.), Ernestina (Vinkovci, 22. rujna 1872.), Karlo / Dragutin (Zagreb, 26. srpnja 1876.) i Ružica (Zagreb, 12. veljače 1878.). Jakov se s obitelji krajem 1872. iz Vinkovaca preselio u Zagreb i već od sljedeće godine je s članovima obitelji zavičajnik grada Zagreba. Tu je prvo radio u Generalkomandi, a zatim kao kraljevski odjelni savjetnik Zemaljske vlade u Zagrebu. Umirovljen je na vlastiti zahtjev 14. lipnja 1892. godine⁶ i tim povodom je „cesarsko i kraljevsko apostolsko Veličanstvo Franjo Josip I. za priznanje vašeg mnogogodišnjeg viernog i revnog službovanja“ dodijelio, njemu i njegovim zakonitim potomcima, „Ugarsko plemstvo uz oprost od pristojbe“, pa od toga vremena svi nose titulu plemeniti⁷ kako je to bila praksa u ono vrijeme. Ferdina sestra Marija bila je kućanica udana za profesora Milu Cindrića; preminula je u Zagrebu 23. prosinca 1929. godine. Druga sestra Ernestina je posjednica, tj. vlasnica

3 Usp. HR-Državni arhiv grada Zagreba (dalje DAZG), Zbirka mikrofilmova, kazala zavičajnika grada Zagreba, MF-1 br. 7680.

4 Usp. HR-Hrvatski državni arhiv (dalje HDA)-828, Obiteljski fond Ferde Šišića, akvizicija br. 6 / 1970., Vjenčani list.

5 Vinkovci se navode kao mjesto rođenja u *Knjizi zavičajnika grada Zagreba* te u enciklopedijskim izdanjima. Međutim, u članku povjesničarke dr. sc. MIRE KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Povjesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908. – 1911. godine“, *Scrinia Slavonica, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje*, Slavonski Brod, sv. 3, 2003., str. 413. navedeno je da se rodio u selu Retkovci nedaleko od Vinkovaca, gdje i danas žive rođaci Ferde Šišića, ali se ne navodi odakle je taj podatak preuzet.

6 Usp. HR-DAZG, Zbirka mikrofilmova, kazala zavičajnika grada Zagreba, MF-1 br. 7679.

7 Usp. HR-HDA-828, Obiteljski fond Ferde Šišića, akvizicija br. 6 / 1970., spis br. 3110.

kuće u zagrebačkoj Ulici Mošinskoga 19.⁸ Završila je 22. lipnja 1901. jednogodišnju Trgovačku školu hrvatskoga trgovačkog društva „Merkur“ u Zagrebu i nije se udavala.⁹ Ferdin brat Karlo / Dragutin završio je Kraljevsku veliku realnu gimnaziju u Zagrebu te je krenuo u vojnu školu i nakon školovanja bio bojniki. Vjenčao se 25. svibnja 1910. u Krapini s Gabrijelom, zakonitom kćeri Budislava Draganića i Marije Liehman, rođene u Splitu 3. siječnja 1881. Umirovljen je 1921. godine, a preminuo u Zagrebu 18. prosinca 1935. godine. Najmlađa Ferdina sestra Ružica imala je nezakonitu kćer Margaretu, koju je rodila u Pragu 17. kolovoza 1897. Ružica je preminula 4. ožujka 1916., za vrijeme Prvoga svjetskoga rata, u bolnici u Sučavi u Bukovini.¹⁰

2. Školovanje i usmjeravanje prema povijesti

Iz rodnih Vinkovaca s roditeljima i dvije sestre Ferdo se sa 6,5 godina seli u Zagreb i tu završava pučku školu i Veliku gimnaziju na kojoj je 1888. maturirao s ispitom zrelosti. Te godine u jesen odlazi studirati u Beč na Sveučilište i tri semestra je studirao filozofiju. Iz financijskih razloga, kada mu se otac Jakov razbolio, vraća se 1890. u Zagreb i na Mudroslovnome (današnjemu Filozofskome) fakultetu Kraljevskoga sveučilišta „Franjo Josip I.“ u Zagrebu nastavlja studij. Diplomirao je 1891./92. studijske godine.¹¹

Već kao gimnazijalac, a osobito kao student filozofije, bavio se poviješću. Tako je u sklopu studija u svibnju 1891. napisao seminarski rad pod naslovom *Osvajanje Zadra 1202.; odnošaj Zadra prema mletačkoj republici*. Rad ima 9 stranica i rukopis je 5. srpnja te godine ocijenio student filozofije Vladimira Petnačića, koji je svoju ocjenu obrazložio nakon kratke analize napisanoga seminarskog rada. Petnačić je, između

8 Usp. HR-DAZG, Zbirka mikrofilmova, kazala zavičajnika grada Zagreba, MF-1 br. 7681 – 7685.

9 Usp. HR- HDA-828, Obiteljski fond Ferde Šišića, akvizicija br. 6 / 1970., Svjedočba Trgovačke škole, 22. 6. 1901.; Domovnica, Zagreb, 20. 2. 1937.

10 Usp. HR-DAZG, Zbirka mikrofilmova, kazala zavičajnika grada Zagreba, MF-1 br. 7680 – 7685.

11 Usp. HR-Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOS)-158, Matica i sposobnik za učitelje Realne gimnazije u Osijeku 1871. - 1905., 59.

ostaloga napisao i ovo: „... čini mi se da radnja nema valjanog svršetka... Sa stilističke strane mogu reći da je u pisca dosta dobar stil, ali nekako trom. To osobito vrijedi za onu radnju kada se bavi zgodama, koje treba da se slikaju življim bojama, jer radnja samo tako postaje interesantna i lijepa. Još bih mogao akcent da dadem na jezične pogriješke, i to da pisac nije u pisanju dosljedan.“ U konačnici je zaključio da je Šišićeva radnja „pisana savjesno i dosta lijepo.“¹²

Naravno, to je neke vrste ocjena među zaista mladim ljudima, od kojih je onaj koji ocjenjuje tek nešto stariji od onoga koga ocjenjuje pa se zbog toga stajališta i preporuke ocjenjivača moraju uzeti s podosta opreza.

Odmah nakon završetka studija 15. rujna 1892. imenovan je namjesnim učiteljem Kr. velike gimnazije u Gospiću. Te je godine napisao knjižicu sintetičkih djela ovećih monografija i rasprava ponajviše iz hrvatske prošlosti. Zasigurno ga je na temelju toga zapazio tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu dr. Isidor Kršnjavi te ga na kraju školske godine 1892./93. iz Gospića premjestio u Zagreb. Tu je od 9. listopada 1893. radio kao namjesni učitelj na Velikoj realki. No, nije posve jasno zašto je već 3. listopada 1894. premješten u Osijek na Realnu gimnaziju s Trgovačkom akademijom, što je bila škola nižega ranga, (ili se zamjerio Kršnjavom ili banu Khuenu Hedérvàryju) te je tako udaljen od istraživanja u Zemaljskome arhivu i od rada u crkvenim arhivima.¹³ U osječkoj gimnaziji je predavao povijest, zemljopis te hrvatski i njemački jezik jer, dok je predavao u Zagrebu 22. svibnja 1894. na Kraljevskom sveučilištu, ostvario je svjedodžbu na temelju koje je „osposobljen za predavanje povijesti i zemljopisa kao glavne struke, a hrvatskog i njemačkog jezika kao sporedne struke“¹⁴.

12 HR-HDA-828, Obiteljski fond Ferde Šišića, akvizicija br. 6 / 1970.

13 Usp. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, str. 414.; HR-DAOS-158, Matica i sposobnik za učitelje Realne gimnazije u Osijeku 1871. - 1905., 59.

14 HR-DAOS-158, Matica i sposobnik za učitelje Realne gimnazije u Osijeku 1871. - 1905., 59.

3. Osječko razdoblje djelovanja i života

Kao namjesni učitelj na osječkoj Realnoj gimnaziji predavao je do 15. veljače 1896. kada je dekretom Zemaljske vlade u Zagrebu *imenovan pravim srednjoškolskim učiteljem IX. dnevnog reda*; prisegu je položio 21. veljače te godine. Na Kr. veliku realnu gimnaziju u Osijeku premješten je 26. srpnja 1897. i tu je predavao od 1. rujna te godine do premještaja u Zagreb u jesen 1903. godine.¹⁵

3.1. Obiteljski život

U Osijeku se u ljeto 1896. u gornjogradske Župi sv. Petra i Pavla vjenčao s Milenom rođ. Mihajlović (Sombor, mjesto u južnoj Ugarskoj, 17. srpnja 1879.) kćeri pokojnoga trgovca Lazara Mihajlovića i majke Leposave rođ. Georgijević. Kada se ženio, imao je Ferdo 27 godina i stanovao je u gornjogradske Franjinoj ulici br. 15 (današnja Ulica A. Waldingera u Osijeku), a Milena je imala nepunih 17 godina i stanovala je u neposrednome susjedstvu, tj. u Županijske ulici br. 8.¹⁶ Budući da je Milena bila pravoslavne vjere, uoči vjenčanja gornjogradske župnik Josip Horvat Ferdu je upozorio na postojeće propise glede odgoja djece: „Svekolika djeca iz mješovite ženidbe ako je otac katolik, imaju u smislu čl. 15. zakonskog članka XXVI od godine 1790./91. i rezolucije cara Leopolda II. od 23. travnja 1791. slijediti vjeru otca, tj. katoličku.“¹⁷ Nakon što je župnik Horvat ženidbu tri puta navijestio, čin vjenčanja se zbio 14. srpnja 1896. pred svjedocima; Ferdi je vjenčani kum bio trgovac Pajo Momirović, a Mileni *prislušnik kod Sudbenog stola* Milan Trifković,¹⁸ što ukazuje da se dosta zbližio s osječkim Srbima.

Nakon godine i pol od vjenčanja, točnije 31. siječnja 1898., rođena je kći Olga koju su roditelji krstili 8. veljače te godine u osječkoj donjogradske pravoslavnoj crkvi. Čin krštenja proveo je paroh Lazar

15 Usp. HR-DAOS-158, Matica i sposobnik za učitelje Realne gimnazije u Osijeku 1871. - 1905., knjiga 34, 59.

16 Usp. HR-DAOS-500, Osijek (Gornji grad), Matična knjiga vjenčanih 1883. - 1900., 47 V, 292.

17 HR-HDA, Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, kutija 363/80, sv. VII - 1898., fascikl 149, spis 12.022/1898.

18 Usp. HR-DAOS-500, Osijek (Gornji grad), Matična knjiga vjenčanih 1883. - 1900., 47 V, 292.

Bogdanović.¹⁹ Budući da ga je „već prije vjenčanja bio upozorio nadležni župnik na postojeće propise glede odgoja djece, te ga sada kada mu se dijete rodilo dozvao k sebi i s knjigom mu u ruci pokazao“ dokumente od 26. srpnja 1808. br. 15.994 i od 20. veljače 1821. br. 4.370, „ali bez uspjeha, jer on je uza sve postojeće zakone dao svoje dijete krstiti u grčkoistočnoj crkvi te je žensko dijete obitelji Šišić kršteno protuzakonito.“ U nastavku sačuvanoga dokumenta navedeno je: „Čuditi se je pri tom i grčkoistočnom parohu Bogdanoviću u dol. Osijeku koji se je prijetio da će rimokatoličkog župnika kod suda tužiti ako on bude dijete okrstio.“ U konačnici je sve završilo pred sudom sa sudskom presudom kojom su „Ferdo i Milena Šišić, te Lazar Bogdanović osuđeni ovostranom presudom od 23. lipnja 1898. br. 806 k. z. radi prekršaja čl. 15. zakon. čl. XXVI od godine 1790./91. po čl. 7.11 carske naredbe od 30. travnja 1854. svaki na globu od 5 forinti u korist gradske uboške zaklade.“ Zatim je kći Olga izbrisana iz matica grčkoistočnih i upisana u rimokatoličku Matičnu knjigu rođenih u Đakovu.²⁰

Ovakve pojedinosti o onodobnim svakodnevnim životnim, posebice obiteljskim, događajima svakako su zanimljiva povijesna građa koja daje uvid u vrela onoga što se na polju međukonfesionalnih i međunacionalnih odnosa zbivalo, ne samo u velikoj Austro-Ugarskoj Monarhiji nego i u suvremenim državnim tvorevinama sve do u najnovije doba.

Potaknuti navedenim primjerom kćeri Zora (28. kolovoza 1899.) i Nada (1902.), iako rođene u Osijeku, krštene su u Đakovu. Budući da je Ferdo pl. Šišić 1903. iz Osijeka premješten u Zagreb na Kr. gornjogradsku gimnaziju, cijela obitelj se doselila u Zagreb pa je tu rođen 31. kolovoza 1910. Ferdin sin Dabiša; kršten je u rimokatoličkoj crkvi sv. Marka u Gornjem gradu.²¹

19 Usp. Ured za državnu upravu Županije Osječko-baranjske, Matični ured Osijek, Knjiga 015, Pravoslavni 1896. – 1921., 29, 30.

20 Usp. HR-HDA, Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, kutija 363/80, sv. VII – 1898., fascikl 149, spis 6477/1898.

21 Usp. HR-DAZG, Zbirka mikrofilmova, kazala zavičajnika grada Zagreba, MF-1 br. 7679.

3.2. Putevi u traganju za istinitijom slikom hrvatske prošlosti

U kolovozu 1896. objavljena mu je u Gradu na Dravi knjiga Županija virovitička u prošlosti koju je napisao po narudžbi Levina pl. Chavraka Letovaničkoga, podžupana Virovitičke županije sa sjedištem u Osijeku, a povodom tisućgodišnjice dolaska Mađara u Panonsku nizinu. To divno izdanje odmah je pobudilo zanimanje javnosti diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije, a posebice u Zagrebu. Imala je i pozitivne i negativne odjeke pa je tako npr. list *Obzor* dao kritiku na dan prije objavljen osvrt novinara *Narodnih novina* na tu knjigu te dao svoje viđenje, na što je odmah reagirao novinar *Narodnih novina* objašnjavajući da „Obzor povlači stranačku politiku te da su učenjaci oko Obzora najveći historičari i najveći filozofi i najveći patriote i najveći političari i najveći kršćani te su Šišićevo djelo oštro operušali kako to Obzorovi literati i novinari umiju...“ U nastavku toga članka novinar *Narodnih novina* piše:

Ja sam u svojem referatu prikazao samo sadržinu Šišićeva djela upozoravajući mjestimice na interesantnije stvari, pa pošto sam čitao glavnija (hrvatska) djela kojima se autor služio mogao sam konstatovati da ih je savjesno upotrijebio, a da se je jednakim načinom poslužio i vrelima, do kojih je došao, svjedoči mi „kritika“ samog nepoznatog „Obzorova“ učenjaka, koji bi inače zloupotrebu vrela dokazao...²²

Naravno, polemiku, koja je ovdje spomenuta, ne treba shvatiti u uskostručnome smislu, nego s obzirom na bar dvije bitne okolnosti: Prvo, naša povijesna struka tada se zapravo stvarala, a početci takva tipa nisu imuni na nedostatke, ali naravno nisu imuni ni na površne pristupe tzv. onodobnih kritičara ili prikazivača, nisu lišeni ni jednostranih pristupa pa ni političkih interesa koji se oko povijesnih tema i njihova istraživanja i obrade uvijek javljaju, a u doba osobito napetih unutrašnjih političkih suprotnosti posebice. Drugo, ta knjiga je Šišićev početni kapitalni rad u sredini koja tada tek stvara svoj jasniji identitet, i to u sklopu jedne državne tvorevine u kojoj je pozivanje kritike iz ovih ili onih političkih razloga vrlo često usmjereno na isticanje veličine tzv. velikih uzora u

22 HR-Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje AHAZU)-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-525/34.

velikim središtima (Beč, Graz, Budimpešta, Zagreb itd.). No, ni jedno ni drugo ne svjedoči o stručnoj utemeljenosti te o tzv. znanstvenome poštenju kritičkoga pristupa.

A da je to bilo tako možemo danas zaključiti, gotovo 119 godina poslije, kada je o nastanku te knjige te o napisanome svjedočio sam Šišić 10 godina poslije toga izdanja. Tako Šišić 1906. u jednom od tadašnjih zagrebačkih novina navodi da je tu knjigu napisao po direktivi tadašnjega podžupana Virovitičke županije sa sjedištem u Osijeku:

Kada je odštampana i uvezana došla je u ruke gosp. Chavraka, uzeo ju je čitati. Posljedica toga bijaše da je k meni u stan došao županijski pandur Luka s pismenim nalogom da mu smjesta predam sav rukopis, korekture i revizije i da lično pođem gosp. Chavraku. Pandur Luka pokupi što je tražio, a ja sam potom pošao u županijsku zgradu. Ljutit i zlovoljan reče mi tada Chavrak: „Vi ste napisali stališko-obzoraški panegirik kojega ja moram spaliti“. Na to je pred mojim očima iskinuo desetak lista koji su mu se činili i bili jasno obilježeni kao najnepriličniji u knjizi te mi reče: „Ovo će se na vaš trošak nanovo štampati kako ja hoću.“ Tako se i zgodilo.²³

Godine 1896. postaje i pravi učitelj nakon položenoga ispita iz povijesti i geografije, a 1900. je profesor. Te je godine i doktorirao na temelju disertacije: *Zadar i Venecija od 1159. - 1247.*, a provedena povijesna istraživanja Slavonije pomogla su mu da u Zagrebu te godine objavi knjigu *Barun Trenk i njegovi panduri*.²⁴

Ovakav redoslijed događanja na početku jednoga znanstvenog života mogla bi suvremenoga istraživača usmjeriti na vrlo zanimljiva pitanja. Jedno je izbor teme disertacije jer je razdoblje koje se tiče djelovanja Venecije na području Dalmacije u razdoblju koje Šišić u disertaciji obrađuje jedno od onih razdoblja koje možemo smatrati dugotrajno važnim u sklopu povijesti Hrvata. Ne bi bilo dobro ne spomenuti da to razdoblje obuhvaća križarsko osvajanje Zadra za račun Venecije kojoj je time plaćeno stavljanje brodovlja križarima na raspolaganje da otplove u novi križarski rat, što oni ne čine, nego osvajaju Carigrad i zasnivaju poznato,

²³ *Isto*, Ostavština Ferde Šišića, B-525/47.

²⁴ Usp. „Ferdo Šišić“, *Obzor*, Zagreb, 22. 1. 1940.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, str. 414.

ali kratkotrajno Latinsko Carstvo. Možemo samo pretpostaviti kakve je sve posljedice za puk u Zadru i oko Zadra imalo to ratničko osvajanje Zadra čiji su se građani nadali da će odvratiti križare od toga poteza stavljajući različite kršćanske oznake, zastave i križeve na zidine grada. Bitno je istaknuti da je to i vrijeme kada Šišić pokazuje da se prilagođava političkim prilikama svoga vremena, zadržavši pri tome uvijek dozu umjerenosti iako – što će i vrijeme pokazati – nije uvijek imao snage da se odupre pritisku ili iskušenjima suvremenih političkih prilika. Tako se u kasnijem pisanju (npr. *Pregledu povijesti hrvatskoga naroda*) osjećao politički oportunistički koji je ostavio traga i na oblikovanje slike novijega razvoja hrvatskoga naroda.

Godine 1902. habilitirao je kod dr. sc. Tadije Smičiklase iz hrvatske povijesti radom usko vezanim za Split, tj. obradio je *Mihu Madija de Barbezaniša (1280. - 1338.)*, člana ugledne splitske plemićke obitelji i rođaka Nemanjića s majčine strane. Na temelju toga je imenovan privatnim docentom za hrvatsku povijest od 12. do početka 15. stoljeća na zagrebačkome Mudroslovnome fakultetu. Zbog toga je sljedeće, 1903. godine, iz Osijeka premješten na Kr. klasičnu gimnaziju u Gornjemu gradu u Zagrebu.²⁵

U to vrijeme u prvoj godini 20. stoljeća naručila je Zemaljska vlada u Zagrebu da Šišić napiše hrvatsku povijest za VIII. razred gimnazije; druge je godine dotiskana, ali je 1903.

...zaustavljeno njeno izdanje. Sadržaj se naime čini gospodi odviše „patriotičan“, a najviše da smetaju priložene zemljopisne karte koje prikazuju kuda se je sve stjerala Hrvatska. Toga se najviše boje mađaroni: mogao bi se naći u peštanskom parlamentu koji ember, koji bi pokazujući te karte denuncirao ih da šire „velikohrvatske“ ideje u školi. Zato valja čekati kažu, kako će se u Ugarskoj riješiti kriza i prema tome se odlučiti sudbina hrvatske povijesti. Lijepo delije ravnaju udesom našega naroda.²⁶ Knjiga je bila štampana, ali tadašnja oštra cenzura koja je vladala u Hrvatskoj nije dozvolila da se rasparča. Čitavo izdanje te knjige bilo je

25 Usp. „Ferdo Šišić“, *Obzor...*; S. ANTOLJAK, *n. dj.*, str. 20.

26 HR-AHAZU-61, XIII - Ostavština Ferde Šišića, B-525/23.

spaljeno u dvorištu Zemaljske tiskare u Zagrebu, a sačuvana su samo tri primjerka.²⁷

Sudbinu, pak, udžbenika, ako čak i ne znamo tzv. izravni povod odluke o spaljivanju, može se, pa čak mora se – u nedostatku neposrednih podataka, ipak staviti u odnos prema tada već desetljećima dugim nastojanjima vlasti u Budimpešti, posebice da zatre nacionalne osjećaje u Hrvata – posebice nastojanjem da se uguši uporaba hrvatskoga jezika. Nama koji danas mnogo više znamo o tome što su bili ciljevi Austro-ugarske nagodbe, a što ciljevi Ugarsko-hrvatske nagodbe, ta pomisao o uzrocima povlačenja Šišićeva udžbenika čini se posve razumljivom. Ne treba smetnuti ni s uma da će u godini nakon spaljivanja Šišićeva udžbenika mađarske vlasti nastojati da se u željezničkome prometu na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije primjenjuje mađarski jezik. A kad je već stanje takvo u tome pogledu, valja pretpostaviti da je bilo kakva težnja autora udžbenika da afirmira hrvatski osjećaj među srednjoškolcima mogla iz ugla ugarskoga državnog presizanja na hrvatsko područje, što ne isključuje i neke druge razloge i iz drugoga središta Monarhije, zašto je na lomači završio autorski rad ovdašnjega hrvatskog povjesničara i predavača.

Istodobno za cijelo to vrijeme pisao je brojne znanstvene radove / članke i knjige koji su uz radove Franje Račkoga, Tadije Smičiklase i Vjekoslava Klaića činili, prema zapisu splitskih novina *Novo doba*, „suštinu našeg tadašnjeg poznavanja hrvatske prošlosti.“²⁸ Od 1899. do 1905. napisao je 21 znanstveni rad. Svoj prvi, kako je nazvao, *historičko-kritički pokušaj* objavio je u *Narodnim novinama* 1899. pod naslovom *Petar Amienski u Zagrebu (1096.)*, a potom su slijedili u Beču objavljeni članci *Die Schlacht bei Nikopolis 1396*, *O Bartolu knezu modruškom* u *Vjestniku Arkiva*²⁹ i drugi. Od tada pa do svoje smrti neumorno je istraži-

27 „Prof. Ferdo Šišić“, *Jutarnji list*, Zagreb, 22. 1. 1941., str. 17.; „Umro je dr. Ferdo Šišić naš najveći historičar“, *Novosti*, Zagreb, 23. 1. 1940., str. 10.; VINKO BRAJEVIĆ, „Prof. Ferdo Šišić“, *Novo doba*, Split, 25. 1. 1940., str. 2.

28 V. BRAJEVIĆ, *n. dj.*, str. 2.

29 Usp. HR-AHAZU- 61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/2, Vlastoručni spisak Šišićevih naučnih radova, 21. 7. 1905.

vao i pisao, nadopunjavao podatke i činjenice te ispravljao rezultate pa tako „krčio nove putove u traganju za što istinitijom slikom o hrvatskoj prošlosti.“³⁰

4. Zagrebačko prosvjetno i znanstveno-istraživačko djelovanje

Na Mudroslovnome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2. listopada 1906. imenovan je na temelju rješenja *cesarskog i kraljevskog apostolskog Veličanstva* docentom profesorske stolice (danas Katedre) za hrvatsku povijest i tako ju je preuzeo od povjesničara Tadije Smičiklase. I to nije prošlo bez odjeka u javnosti. List *Hrvatsko pravo* objavilo je ubrzo članak pod naslovom *Jadna desetogodišnjica* u kojoj se novinar tih zagrebačkih novina „obrušio“ na Šišićevo imenovanje i status eminentnoga povjesničara. *Obzor* je na taj članak odmah sutradan reagirao protučlankom u kojem se, između ostaloga, može i ovo pročitati

...imenovanje dojmilo se svakoga ugodno, samo nije po volji (zna se zašto) anonimnom dopisniku „Hrvatskoga prava“, koji je jadan zbog toga, koješta predbacuje već u više navrata prof. Šišiću, a ujedno se zlobno zadeo o njegov privatni život... Svrha je da omrazi prof. Šišića pred slušateljstvom historije ne bi li ovi obustavili polazak njegovih predavanja... Mi, pozdravljamo novog našeg profesora, a prelazimo prezirom preko zlobnog pisanja zlobnog dopisnika.“ (Noticu su potpisali slušači historije na hrvatskom Sveučilištu u Zagrebu – Grga Novak, Miho Barda i drugi studenti.)³¹

Nekoliko dana poslije, 16. listopada, i sam dr. Šišić se u *Obzoru* opširno osvrnuo na članak objavljen u *Hrvatskome pravu* te je napisao:

1. Nije istina da je moje djelo „Županija virovitička u prošlosti“ (a ne „Povijest županije virovitičke“) napisana u mađaronskom duhu, i onako kako je „zamislio Chavrak“, nego je istina da je djelo napisano u rodoljubnom hrvatskom duhu, pa baš radi toga dao je gosp. Chavrak iz njega, kad je bilo gotovo, istrgati jedno deset najneprijaznijih mu listovah i dao

30 TRPIMIR MACAN, „Pogled u djelo Ferde Šišića“, FERDO ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1975., str. 487.

31 HR-AHAZU-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-525/26, B-525/27.

nanovo na moj trošak štampati. 2. Nije istina da sam ja primio za taj posao „mastne novce“, nego onoliko koliko svaki drugi književnik dobiva, 40 forinti po štampanom arku. Dapače, od toga mi se odbilo što sam trebao za put u svrhu sabiranja izvorah i ono već spomenuto. Dakle, ja sam de facto manje dobio nego me je išlo. 3. Nije istina da su na mojoj karti u istoj knjizi mjestna imena napisana mađarskim, a ne hrvatskim izgovorom, nego je istina (kao što se u predgovoru iste knjige kaže) da su imena označena onako kako su zabilježena u savremenih (XV. Vijek) listovih. Ista su imena isto tako pisana nalaze na karti Klaićevoj (Ezek, Valpo, Gora etc.). To jest, tako mora da bude na jednoj kritičnoj historičkoj karti. 4. Nije istina da sam ja premješten u Zagreb ma čijom protekcijom, nego zato jer sam se habilitirao; dakle na osnovu svoga poštenoga rada i truda. 5. Nije istina da sam ja iznio rezultate svojih studija po mađarskih arkivih u „Dnevnom listu“, nego u „Viestniku kr. zem. Arkiva“, časopisu stručnom i naučnom. 6. Nije istina da sam bio stalni suradnik u „Dnevnom listu“, nego sam na molbu gosp. dra Pere Gavranića (s kojim sam se poznavao još od 1894.) napisao u isti list nekoliko vazda od mene podobnih feljtona. Sadržaju njihovu treba prigovoriti, a ne mjestu, jer ja smijem i mogu štampati svoje radove gdje god hoću. 7. Nije istina da sam postao sveučilišnim suplentom „prošle godine kad je Smičiklas bio umirovljen“, nego tek godinu danah poslije umirovljenja gosp. Smičiklasa, i to samo za tri mjeseca (svibanj, lipanj, srpanj 1906., premda me je zbor Filozofskog fakulteta predložio jednoglasno već u travnju 1905.). 8. Nije istina da sam bio ljubimac gosp. Chavraka, jer da sam to bio zacijelo bi me imenovao sveučilišnim profesorom još u ožujku 1906. kad su imenovana neka druga gospoda. 9. Nije istina da sam ja proslavio desetogodišnjicu svoje „Povijesti (!) županije virovitičke“, nego je istina da ja te knjige u popisu svojih radnjah u molbenici na vladu (Pejačević-Chavrak, studeni 1905.) nisam ni jednom rječju ni spomenuo. 10. Nije istina da se mene nova vlada sjetila radi „Povijesti (!) županije virovitičke“, nego je istina da sam ja jednoglasno od profesorskog sabora filozofskog fakulteta na prvom mjestu bio predložen za sveučilišnog profesora i da je prema tome nova vlada samo potvrdila izbor profesorskog zbora. 11. Konačno domećem da sam kod prošlih izbora u svibnju glasovao za gospodina grofa Kumera ne mareći za posljedice toga čina.³²

O tome da je zbog Šišiševih knjiga bilo nezadovoljnih i izvan Hrvatske govori *Otvoreno pismo* objavljeno 10. prosinca 1908. u beogradskome dnevnom listu *Politika*, a koje je beogradski profesor St. Stanojević

³² Isto, B-525/45.

napisao *profesoru hrvatske istorije na zagrebačkom Univerzitetu g. dr. F. Šišiću*. Sadržaj pisma je nastao kada je u ruke Stanojevića došla nedavno objavljena Šišićeva knjiga vezana uz Bosnu i Hercegovinu, na što je ovaj reagirao čudeći se što mu Šišić, za razliku od brojnih poslanih članaka, ovo djelo nije poklonio. Stoga u tome pismu, između ostaloga, piše:

A kad sam knjigu pročitao onda sam jasno video da Vam savest nije dozvoljavala da mi pošaljete knjigu u kojoj ste više puta hotimice izvrtali činjenice... A sve ste to učinili samo zato da dokažete da je Bosna i Hercegovina oduvek bila i da je sad hrvatska zemlja, te da je prema tome posle aneksije trebalo sjediniti te zemlje s Hrvatskom... Ovde ću Vam samo napomenuti da je smešno kad čovek, koji važi za naučnika i istorika ozbiljno tvrdi kako pri naseljavanju Slovena na Balkanskom Poluostrvu „veći deo današnje Herceg-Bosne zapremiše Hrvati, a manji deo Srbi“ i kako bi sjedinjenje Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom „bilo samo obnova nečega što se već u prošlosti često opetovalo“... A dokle to izvrtanje činjenica može da ide najbolje pokazuje Vaša tvrdnja u tekstu kako se narod u Bosni i Hercegovini „redovito zvao Bošnjaci“... Vi Hrvati tražite Bosnu i Hercegovinu za sebe mi Srbi tražimo je za sebe. Vi ju tražite na osnovi geografskih, etnografskih, istorijskih i državnopravnih prava svojih, kako ih Vi iznosite i rečete. Verovat ćete mi i Vi, gospodine doktore, i svi oni koji imaju i najmanje pojma o prošlim i sadašnjim prilikama na Balkanu da svih tih prava na Bosnu i Hercegovinu imamo i mi Srbi...³³

Inače pisanje novina u to vrijeme pokazuje da su i povjesničari, bili oni čak i sveučilišni profesori, izvrgnuti zahtjevu da se politički opredjeljuju u smislu interesa koje pojedine novine zastupaju. Bavljenje više time preusmjerilo bi ovaj rad o Šišiću na sastavnice političkoga, gospodarskoga, kulturnoga i drugoga položaja Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u dvojnoj Monarhiji i u bitkama njegovih dvaju glavnih dijelova – austrijsko-njemačkoga i ugarskoga oko pozicija, pa i prevlasti u Carevini. U tim odnosima jedna od dionica jesu i hrvatsko-srpski odnosi u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, i to ne samo s obzirom na te odnose u granicama Monarhije, nego još i više s obzirom na pojavu političkoga elementa novostvorene Kraljevine Srbije te njezinih aspiracija na širem balkanskom području i njoj namijenjene uloge u razrješavanju interesa triju

33 *Isto*, B-525/49.

carevina prema ovom području – Ruske, Turske i Austro-Ugarske – te sve snažnijih aspiracija tadašnje Njemačke Carevine prema važnome bliskoistočnom području. To ne znači da se zastupa mišljenje kako su krugovi oko spomenutih uredništava novina, te i sam dr. Šišić, bili sastavnica tih odnosa i suprotnosti, ali je danas moguće s vremenskim odmakom razumjeti takve pojave kao što je napad na osobni integritet ličnosti, na obiteljski život, Šišić je morao imati izvore u tima tzv. velikim gibanjima čije su grozne manifestacije iz Prvoga svjetskog rata samo logičan izraz kretanja koja uvijek počinju mnogo, mnogo ranije.

Godine 1908. izabran je za izvanrednoga profesora, a redovitim profesorom postaje 29. lipnja sljedeće godine.³⁴ Godine 1913. je objavio 3. svezak *Hrvatske povijesti od 1790. do 1847.* i svu je, po povjesničaru Trpimiru Macanu, „problematiku toga razdoblja mogao živo osjetiti u stvarnosti nagodbene Hrvatske kao rezultatu svih nagomilanih suprotnosti i sukoba, svih napetosti i neriješenih hrvatsko-ugarskih odnosa koji su tada još uvijek bili aktualni, već više od jednog stoljeća...“³⁵ Kao sveučilišni profesor i vrstan historiograf sudjelovao je u travnju te godine u Londonu na IV. internacionalnom kongresu historičara i održao predavanje iz hrvatske povijesti XI. stoljeća.³⁶

Iako je Šišić mislio kako je istraživanje i objavljivanje arhivske građe posao prvenstveno arhivista i paleografa, ipak je obilazio domaće i inozemne arhive i u njima izučavao građu za svoje rasprave, članke i knjige. Revno je pratio suvremeno izdavanje izvora, a od 1903. je izvore objavljivao i u *Vjesniku Zemaljskog arhiva* u Zagrebu.³⁷

Međutim, da ta istraživanja nije bilo lako provoditi, a niti odlaziti u pojedine arhive, potvrđuje zamolba dekanata Filozofskoga fakulteta Kraljevskoga sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu koju je, na temelju Šišićeve zamolbe, uputio ravnateljstvu Kraljevskoga ugarskog Zemaljskog arhiva u Budimpešti da „blagoizvoli službenim putem ovamo poslati na posudbu javnom redovitom profesoru ovoga fakulteta dr. Ferdi Šišiću

34 Usp. *isto*, B-525/26, B-525/27.

35 T. MACAN, *n. dj.*, str. 497.

36 Usp. HR-AHAZU, 61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/6.

37 Usp. T. MACAN, *n. dj.*, str. 487., 489., 490.

navedene spise.“³⁸ Usavršavao je mađarski jezik što potvrđuje sačuvani mali džepni rječnik koji je sam napisao, i to s bilješkama iz gramatike mađarskoga jezika.³⁹ U nastavku istraživanja dobio je u ljetnome semestru studijske godine 1912./13. od Kraljevske Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, na vlastiti zahtjev, plaćeni dopust *u svrhu da skupim građu što mi treba za obradbu naučnoga djela „Povijest naroda hrvatskoga u doba narodnih vladara“*. U izvješću Vladi, koji je podnio 15. srpnja 1913., Šišić nastavlja:

Ja sam podijeljeni mi dopust savjesno upotrijebio u podijeljenu mi svrhu, pa sam naročito ispitao s velikim uspjehom arkive po Dalmaciji, kao i arhitektonske spomenike u okolici Spljeta, Knina, Bribira, Zadra i Nina. No, na glavno poprište eventualnih novih izvora nijesam još dospio da dodem, a to je Italija počevši od Udina, Cividala i Venecije, pa dole na jug do Barija, Palerma i same Malte, gdje se nalazi arkiv glasovitoga prastaroga Ivanovaškoga roda, koji je imao mnogobrojne posjete po staroj državi Hrvatskoj, a baštinik bijaše i čuvenih Templara. Budući da mi u ljetnoj sezoni nije možno poći u Italiju, naprosto s razloga što se krajem mjeseca juna zatvaraju svi arkivi i biblioteke, te sam odlučio zaputiti se tamo u mjesecu listopadu kad ondje opet započinje arkivalni i knjižničarski život. Zatim izvješće prelazi u molbu u kojoj Šišić navodi: U tu svrhu molim Vis. kr. Zemaljsku vladu da bi mi u prvom redu podijelila dopust za zimski semestar šk. god. 1913./14., jer će samo pretraživanje italskih arkiva i biblioteka trajati najmanje tri mjeseca, a poslije toga trebat će istu građu i obraditi s naučne strane, a podjedno molim i novčanu potporu u navedenom poslu, jer najmanje tromjesečno boravljenje u Italiji skopčano sa znatnim troškovima koja čedna moja sredstva ne mogu pokriti. Sračunavši zajedno s putovanjem kroz čitavu Italiju s kraja na kraj, te s najskromnijim načinom života da mi podijeli potporu u iznosu od 1.000 kruna, jer će preostati još najmanje tolika svota da ju podmirim od svojih sredstava. Molba završava ovom rečenicom: Preporučujući visokoj vladi moju molbu, koja je u interesu naše naučne literature, a potom i u interesu našega sveučilišta ostajem najponizniji dr. Ferdo pl. Šišić, kr. javni redoviti sveučilišni profesor. Odgovor je dobio 24. rujna te godine: Kr. zemaljska vlada, Odio za bogoštovlje i nastavu, podijelila Vam je dopust za zimski semestar 1913./14. u svrhu sabiranja građe za povijest naroda hrvatskoga u doba narodnih vladara, dok Vam

38 HR-AHAZU-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/14.

39 *Isto*, B-523/20.

zamoljenu u tu svrhu novčanu potporu zbog pomanjkanja raspoloživih sredstava nije mogla podijeliti.⁴⁰

Dobro je malo se zamisliti nad sadržajem ovoga izvješća i molbe. Nije bio jednostavan rad na stvaranju što obuhvatnije hrvatske povijesti od kasnoga srednjeg do novoga vijeka. Šišićev slučaj potvrđuje ono što se i prije i poslije njega, pa i danas potvrđuje, da za što dublje zahvaćanje u povijesno tkivo ovoga područja valja posegnuti za mnogobrojnim izvorima u Hrvatskoj i izvan nje u zaista mnogobrojnim i u Europi rasutim ustanovama. Šišićeva potraga za izvorima ivanovaca i templara po Italiji, s obzirom na to da su oni bili u vezi s templarima i ivanovcima na području Hrvatske, npr. Topusko na Banovini i drugdje, živo podsjeća na današnje potrage za dokumentima hrvatske povijesti npr. u arhivima Turske i drugdje. Šišićev tekst, koji je predodčen, dovoljan je da čovjeka njegove struke danas podsjeti na to da nikad ne zaboravimo da se izvorni dokument mora potražiti i ondje gdje mu se nitko ne nada.

U svome istraživačkom radu bio je *rašćinitelj* svakoga problema na najobjektivniji način, bez obzira na bilo koje tendencije vodeći se *samo stvarnom istinom*, pisale su *Novosti* na kraju životnoga puta dr. Šišića. „Pomagao mu je kod toga svakako njegov živ temperament i njegova jaka fantazija sa kojom je znao da povezuje pojedine historijske momente da historiju shvaća pragmatički i da je prikazuje sintetički, što je najveća odlika dobrih historičara.“⁴¹ Bez jedne suvislo spoznane povijesti na kojoj su i drugi radili na svoj način (npr. Pavao Ritter Vitezović, Ivan Kukuljević Sakcinski, Tadija Smičiklas, Franjo Rački i drugi), bez toga nema ni doprinosa ni utvrđivanja hrvatskoga identiteta i samosvojestvene hrvatske nacije na sceni onodobne povijesti. O tome svjedoči i sam Šišić u *Priručniku izvora hrvatske historiografije* istaknuvši sljedeće: „Svatko tko se želi baviti poviješću hrvatskoga naroda kao znanošću, mora se ponajprije upoznati s razvitkom hrvatske historiografije, jer će iz toga dobiti jasan uvid u

40 *Isto*, B-523/3, Vlastoručna molba Kr. Zemaljskoj vladi, 15. 7. 1913.

41 „Umro je dr. Ferdo Šišić...“, str. 10.

historijsku metodu prošloga vremena i ujedno postići opširan pregled i objektivnost u izučavanju tuđih mišljenja i ideja.“⁴²

5. „Izlet“ u politiku

Osim znanstvenoga i prosvjetnoga rada bavio se i politikom i o tome dijelu njegova života prvi put je opširnije progovorila povjesničarka dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, koja je zaključila:

Vrlo je kontroverzna ličnost u političkom životu. Vrlo ambiciozan bez materijalne osnovice, on je radi postizanja znanstvene i visokoškolske karijere bio voljan na izvjesne ustupke i prilagođavanja režimu, nastojeći pri tome izvući maksimalnu korist za Hrvatsku i za Vinkovce kao svoju izbornu jedinicu. Iako se ovako ponašanje kod povjesničara ne bi smjelo opravdati pokazat ću da je politika Ferde Šišića u vremenu kada je bio uključen u politički život Hrvatske, tj. Od 1908. do 1911. bila jedina moguća, ako je htio zadržati svoj status uglednog profesora povijesti na zagrebačkom Mudroslovnom fakultetu i istovremeno raditi povijesno i kritički u korist Hrvatske.

Bio je član Hrvatsko-srpske koalicije i izabran na listi te stranke za zastupnika Kotara Vinkovci na izborima koje je 1. ožujka 1908. raspisao hrvatski ban Pavao Rauch.⁴³ U Šišićevoj ostavštini pohranjenoj u Arhivu HAZU-a u Zagrebu sačuvan je popis birača u njegovu izbornom kotaru pa se može pročitati između ostalih da su za njega glasovali brojni seljaci Antun Blašković, Gašpar Subašić, Petar Pavlović, Ivan Vidović, Franjo Peić, Marko Tomašević, Jerko Mitrov, Adam Ćurić, Hilarija Petrinović, Petar Tomašević, Slavko Tucaković, Martin Tomašević i drugi, vinkovački trgovci Jakob Weinberger, Lazar Popović i Pajo Cikuša, Šišićev *najbolji prijatelj i najbolji gazda iz Otoka* Marko Šajnović, gostioničari Đuro Grebenc i Stjepan Temer, kovači Josip Vargić, Alojz Hartmann i Pavao Vilović, ciglar Matija Žager, mjesni sudac Pavo Glivičević, kolar Antun Hartmann, vinkovački poštar Adam Peroš, umirovljeni financijski *priglednik* Josip Matijašević, opančar Marko Pandurović, umirovljeni

42 FERDO ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historiografije*, I., Zagreb, 1914., str. 37.

43 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, str. 413., 415.

priglednik Kazimir Tucaković, nadglednik Gabro Petković, župnik Ivan Radić, blagajnik Ljudevit Ban, nadmeštar Blaž Ištaković, šumar Dane Staničić, učitelj Ferdo Šajnović i drugi.⁴⁴ Izbor Šišića u Vinkovcima nije bio značajan; to je vrijeme velikih očekivanja i poticajnoga razvoja toga srijemskog mjesta.

Odlaskom Raucha s banske stolice početkom 1910. očekivalo se u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji sređivanje narušenih političkih i društvenih prilika. Novi ban dr. Nikola Tomašić, istodobno i prijatelj Khuena Hedérváryja i predsjednik ugarske vlade, sazvaio je u travnju te godine ponovno Hrvatski sabor, koji je u protekle dvije godine ograničeno djelovao. Na toj saborskoj sjednici dr. Šišić je govorio o važnosti školstva u Hrvatskoj zalažući se da Hrvatsko sveučilište dobije status po kojem bi njegove diplome vrijedile na području cijele Austro-Ugarske Monarhije, a ne samo u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji; pri tome je istaknuo njegovanje nastavnoga hrvatskog jezika i programa, a tek zatim slavenskoga. Da se kandidira na nove izbore zasigurno je bio potaknut, između ostalih razloga, i zbog otvorenoga zajedničkog sabora u lipnju 1910. u Budimpešti, koji u svojoj adresi na cara Franju Josipa I. uopće ne spominje Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju već samo zemlje ugarske krune, te se u toj adresi izgubilo samo hrvatsko ime. Ovaj put Šišić nije bio na listi Hrvatsko-ugarske koalicije nego na vladinoj listi jer nisu mogla biti dva kandidata iste izborne liste pa je tako postao branitelj vladine politike i vladinoga programa, tj. promađarske oporbe.⁴⁵

Sudjelovao je i 4. kolovoza 1910. na sjednici saborskoga Kluba Stranke prava u maloj saborskoj dvorani. Trajala je od 16 do 19 sati i nazočili su gotovo svi članovi. Prema zapisu Ferde Šišića

...nakon svestrane debate stvoren je ovaj jednodušni zaključak: Saborski klub hrvatske stranke prava jednodušno zaključuje da se imade pozvati ostale hrvatske stranke i pojedini članovi u hrvatsko-srpskoj koaliciji da stupe u pregovore u svrhu ujedinjenja svih hrvatskih elemenata u jednu jedinstvenu stranku na osnovu programa koji se ima sporazumno uta-

44 Usp. HR-AHAZU-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/22.

45 Usp. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, str. 416. – 423.

načiti i koja će jedinstvena stranka sa srpskom samostalnom strankom i nadalje u koaliciji u skladu djelovati.⁴⁶

Pristao je Šišić uz Tomašićevu Stranku narodnoga napretka u kojoj je 1911. bio tajnik. Još uvijek vjeruje u Nagodbu i volju Mađara da isprave svoje pogriješke u odnosu prema Hrvatskoj i kršenju Nagodbe. Na zasjedanju Hrvatskoga sabora 27. siječnja 1911. izabrani su novi izaslanici za zajednički Sabor u Budimpešti te je za predsjednika izabran Teodor grof Pejačević, a za tajnika izaslanstva dr. Ferdo Šišić. Nakon Tomašićeve ostavke 26. listopada 1911. i raspuštanja Hrvatskoga sabora, Šišić je objavio da se više ne će kandidirati na novim izborima i da će se posve posvetiti Sveučilištu i knjizi. Iako je na tu odluku utjecalo nekoliko razloga, ipak je presudno to što je Šišić očito shvatio da se u politici ne može uspješno djelovati. Budući da nije želio, kao što su to radili neki političari, mijenjati svoje ponašanje i dati podršku banu Tomašiću, zamjeni, nekoj drugoj osobi ili skupini.⁴⁷

Ocjenu njegova „izleta“ u političko djelovanje daje članak novinara *Novog doba* V. Brajevićeva koji je, između ostaloga, napisao sljedeće:

Šišić je zalazio i u politički život, ali tu uvijek nije bio sretne ruke kao na svom pravom polju. Kao narodni zastupnik u Hrvatskom saboru bio je biran i u delegaciju u Budimpešti, pri čemu mu je vrlo dobro dolazilo poznavanje mađarskoga jezika, među drugovima koji ga nisu dobro poznavali... Poslije rata, po prirodi svojoj zazirući od borba, priključivao se strankama preko kojih je mislio da će koristiti svom hrvatskom narodu. U tome nije pogađao, ali političko djelovanje prof. Ferde Šišića može se smatrati jednim epizodnim dijelom njegova života, kao što je epizodno bilo i njegovo pripadanje posebnim grupama.⁴⁸

U to vrijeme je on intelektualac koji se nije mogao othrvati tome „izletu“ u politiku. Kao političar pristajao je uvijek uz vladu, iako se to njegovo opredjeljenje nije moralo posve slagati s njegovim mišljenjem pa je stoga danas veoma složeno razmatrati ciljeve i razloge Šišićeva

46 HR-AHAZU-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/8.

47 Usp. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, str. 426., 427., 430.

48 V. BRAJEVIĆ, *n. dj.*, str. 2.

uključivanja u rad političkih stranaka u to vrijeme. Iako je zadržao i slijedio ideje hrvatsko-srpske politike nakon toga se nije više aktivno bavio politikom, nego se posve posvetio povijesnoj znanosti. Možda je dovoljno da se podsjeti kako je povijest, pa i uže, povijest djelovanja povjesničara, prepuna primjera u kojima vrsnoća stručnoga rada nije bila uvijek popraćena i odgovarajućom vrsnoćom izbora političkoga djelovanja, ali pri tome se mora biti oprezan da u takvoj ocjeni ne uporabimo današnja mjerila iz današnjih odnosa bez obzira na razlike prema vremenu u prošlosti kojim se povjesničari bave.

6. Strujanja i odjeci oko povjesničareva rada

Kao Smičiklasov nasljednik na Katedri za povijest studentima je predavao *Pregled historiografije Hrvatske* cijelo vrijeme svoga službovanja i taj pregled je objavio 1914. u knjizi *Priručnik izvora hrvatske historije*.⁴⁹ Bio je namijenjen isključivo studentima hrvatske povijesti, ali je ipak svojom vrijednošću to djelo nadmašilo seminarsku vrijednost pa je sastavni dio njegova historiografskoga rada o hrvatskoj prošlosti. Posebice je vrijedan što je za studente ispred izvora napisao nekoliko prinosa koji su u mnogome jedinstveni u Hrvatskoj.⁵⁰

Matica hrvatska objavila je početkom rujna 1917. prvi svezak Šišićeve knjige *Geschichte der Kroaten* u nakladi zagrebačkoga knjižara Stjepana Kuglija. U hrvatskoj javnosti je to primljeno s oduševljenjem jer je tako u knjizi od 400 stranica

...na njemačkom jeziku originalno napisano djelo koje obuhvata historiju hrvatske narodne dinastije do godine 1102., tj. do Kolomanova krunisanja hrvatskim kraljem u Belgradu na moru)... Prije svega rad je da istaknemo, da to nije prijevod hrvatskoga „Pregleda“, već je originalno novo piščevo djelo kojemu su priložene i tri historijsko-geografske karte... Cijena je 15 kruna i za današnje prilike i s obzirom na omašnost knjige malena. Ovo je djelo poznatoga hrvatskoga povjesničara napisano na njemačkom jeziku i namijenjeno je vanjskom svijetu da upozna hrvatsku

49 Usp. S. ANTOLJAK, *n. dj.*, str. 6.

50 Usp. T. MACAN, *n. dj.*, str. 487., 489.

povijest danas, kada je to osobito važno u času u kojem je u cijeloj Europi na dnevnom redu jugoslavensko pitanje.⁵¹

S obzirom na vrijeme u kojemu je djelo objavljeno, vrijednost knjige valja procjenjivati ne samo s obzirom na ciljeve da se europskim znanstvenim i političkim ustanovama predoče elementi samobitnosti hrvatskoga naroda kroz povijest, nego i s obzirom na to koliko je to moglo pridonijeti afirmaciji nacionalne samostalnosti nakon ili pri kraju četvorogodišnje klaonice Prvoga svjetskog rata. Za temeljitije povijesno istraživanje i shvaćanje zbivanja potkraj i nakon toga rata valja razlučiti zamisli i očekivanja u vezi s takvim povijesnim djelom od onoga što je bilo na dnevnome redu ostvarivanja interesa zemalja pobjednica u Prvome svjetskom ratu. Tome u prilog ide i shvaćanje da će uvijek biti aktualne težnje povjesničara, posebice nacionalne povijesti, da predoče ono što potvrđuje i zahtijeva poštivanje identiteta i samobitnosti jednoga naroda, ali da će ostvarivanje tih ciljeva uvijek biti uspješno ili manje uspješno, u kraćim ili u dužim rokovima zavisno od sudara interesa na velikim geopolitičkim prostorima. Uostalom suvremenici versajske etape nakon Prvoga svjetskog rata mogli su biti svjedoci, koliko su informacije do njih mogle doći, nauma SAD-a i nekih drugih velikih sila da osiguraju u velikoj mjeri opstanak Austro-Ugarske Monarhije. Razmišljajte što bi onda bilo od opstanka, a ne od afirmacije hrvatskoga naroda, a i nekih drugih. Prema tome Šišiću valja priznati napor da afirmira hrvatsku historiografiju i nastojanje da shvati njezine stvarne mogućnosti i njezine stvarne doprinose u svome vremenu.

Promijenjene političke prilike 1918. i Šišićevo osobno oduševljenje naveli su ga da objavi knjigu *Pregled povijesti hrvatskog naroda* (Zagreb, 1918. i 1920.) koju su uspješno svaki na svoj način objavili uz svoje dopune i obrazloženja povjesničari Jaroslav Šidak (1962.) i Trpimir Macan (1975.) istaknuvši „da je to najbolja pregledna sinteza čitave hrvatske povijesti.“⁵² Šišić je potaknut već spomenutim prilikama nakon Prvoga svjetskoga rata, 1920. pristupio izdavanju izvora o najnovijim zbivanjima

51 HR-AHAZU, - 61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-525/15, str. 16.

52 S. ANTOLJAK, *n. dj.*, str. 862.

ma. Tako slijede *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata* (Zagreb, 1920.) i *Dokumenti o postanku Kraljevine SHS 1914 – 1919* (Zagreb, 1920.). Prvu zbirku dokumenata je objavio, prema Šišićevim riječima, iz *patriotske dužnosti* kao stručnjak jugoslavenskoga izaslanstva.⁵³ Naime, on je na temelju rješenja Ministarstva financija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca upućen početkom 1919. u Pariz na *konferenciju mira*. Izaslanstvo su činili i ostali članovi, i to: ravnatelj Statističkoga ureda u Zagrebu dr. Rudolf Signjar, u Istri nadzornik i profesor Nikola Žic, ravnatelj *Ungaro-Croate banke* Bogdan Durbešić, trgovac iz Rijeke Albert Bonetić i Mara Vuičić, činovnica Statističkoga ureda u Zagrebu koja je bila zadužena za *risanje geografske karte itd.* O tome je Šišić pisao:

Mi smo se faktično početkom mjeseca februara o. g. otputili iz Zagreba, odnosno Rijeke u Pariz, gdje smo neprekidno svaki u svojoj sekciji sudjelovali i još sudjelujemo u radu. Međutim, da su već prošla više od 3 i 1/2 mjeseca od ministarskog rješenja, a preko tri mjeseca od kada smo krenuli iz Zagreba, ipak sve do danas, niti su nam određene, a niti doznačene dnevnicе. Nasuprot ima u spisku doznaka dnevnica imena gospode koja nisu uopće krenula iz domovine, a niti su djelovala u radu – primjerice g. dr. Stanko Švrljuga, ravnatelj Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu. Budući da se konferencija, a š njome i naš posao primiće kraju, molimo da nam se konačno doznače u iznosu kao i našim adekvatnim drugovima / sveučilišnim profesorima, odvjetnicima:/ i to sa unatražnom valjanosti.

Na ovu zamolbu / traženje tek je 24. srpnja 1923. stigao iz Beograda odgovor od Ministarstva financija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Bio je za članove izaslanstva upućen Ministarstvu financija u Zagreb u kojem je pisalo: „Dostavljamo Vam ovaj akt da utvrdite da li su molitelji do sada došli na koji način do zahtijevane dnevnicе. Ako nisu, neka podnesu ponovno molbu sa iscrpnim izvještajem.“⁵⁴

Godine 1920. objavljen je prvi dio Šišićeva djela *Hrvatska povijest: Od najstarijih vremena do god. 1526.* u izdanju *Male knjižnice* Matice

53 Usp. T. MACAN, *n. dj.*, str. 491.

54 HR-AHAZU, - 61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/10.

hrvatske.⁵⁵ Pet godina poslije, točnije u listopadu 1925., kao najizrazitiji predstavnik hrvatske historiografije uz velike napore objavljuje *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* kao prvu knjigu svoga projekta, tj. životnoga djela koje je zamišljao pod naslovom *Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918.* To monumentalno djelo otisnuto na 735 stranica polučilo je u hrvatskome tisku pozitivne kritike.⁵⁶ (No, dva desetljeća poslije posmrtno mu je objavljen tek prvi dio drugoga sveska *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića*, Zagreb, 1944.).

Pisao je Šišić o člancima, raspravama i knjigama mnogih domaćih i inozemnih pisaca u novinama i časopisima. Odazivao se i održavao brojna predavanja te je zbog toga bio izložen i kritici i neslaganju s djelom struke i politike. O tome npr. govori podatak da je 8. lipnja 1923. u 17 sati fizički napadnut.⁵⁷ Sve se to zbilo nakon što je u Beogradu održao predavanje te je onodobni tisak o tome izvještavao:

Predavanje sveučilišnog profesora dr. Ferde Šišića svratilo je i opet pozornost naše javnosti na ovaj učenjački tip sličan tipu Luja Vojnovića, kojima znanost nije cilj života već sredstvo za poboljšanje života. I to je ono što smo htjeli utvrditi prigodom zadnjeg Šišićevog predavanja u Beogradu. U jeku borbe za našu samostalnost dolazi ovaj „učenjak“ u protivnički tabor i prosto nas izdaje. On „učenjački“ dokazuje Srbima, kako su na pravom putu „kad“ ne priznaju i ne daju Hrvatima bilo kakvu samostalnost, jer ti Hrvati nisu nikada imali svoje države misli – do sada. Srbi posve prirodno primaju ove „učenjačke“ argumente pod gotov novac, a njihov autor – živi u nadi da će biti gotovim novcem i plaćen. Konačno posao je posao i mi nemamo ništa protiv njega...⁵⁸

Sutradan su zagrebačke novine *Riječ* o tome nemilom događaju izvijestile tadašnju javnost:

...napali su prof. dr. Ferdu Šišića na pločniku pred sveučilišnim vrtom neki mladići među kojima nije bilo slušača historije ni đaka g. Šišića. Ne stoji doduše navod jednih novina da su ga počeli tući batinama i šakama,

55 Usp. *isto*, B-525/22, str. 33.

56 Usp. *isto*, B-525/31.

57 Usp. *isto*, B-525/9.

58 *Isto*, B-525/41.

ali je dosta žalosno što se omladina dala zavesti besavjesnim huškanjem „Hrvata“ da napadne jednoga učenjaka radi stvari o kojoj nije točno informirana. Ne osvrćući se na točan prikaz prof. dra F. Šišića o njegovu predavanju u Beogradu ti su mladići nasjeli jednom pamfletisti i tako – postali najnekritičnijom štafažom, ne jedne političke stranke ili ideje, već podloga i lažnog huškanja. Da među napadačima nije bilo slušača historije, koji su među ostalim akademičarima, a pogotovo neakademičkom omladinom najpozvaniji da ocjene patriotski i naučni rad g. dra F. Šišića svjedoči današnje predavanje dra N. Vulića o „Istroriji kao nauci“ koje je održao na sveučilištu i na koje je bio pozvan i prof. dr. Šišić, i kojom su mu prigodom bile priređene burne ovacije sa strane đaka. Da i pred javnošću dokažu kako se ne slažu sa napadajem neodgovornih elemenata na g. Šišića, slušači historije na zagrebačkoj univerzi nas mole da uvrstimo ovaj njihov protest:

„Poslije oca hrvatske povijesti dra Franje Račkoga nismo mi Hrvati imali takvog radnika na polju historije do prof. Šišića. Taj čovjek, koji poput mrava već 30 godina radi na polju naše narodne historije zaslužuje da ga već sada ubrojimo među prve naše historike. Univerzalno obrazovan (poznavalac ruskog, francuskog, njemačkog, engleskog, talijanskog i mađarskog jezika) postao je informatorom stranoga svijeta o nama, te je Europa upravo njegovim radom upoznala nas Hrvate i našu prošlost. Daleko bismo došli kada bismo nabrajali sav njegov dugogodišnji rad oko domaće povijesti. Spomenuti možemo da je Šišićevo djelo „Geschichte der Kroaten“ prvo takove vrste napisano za informaciju stranoga svijeta o prošlosti Hrvata. Nećemo spominjati njegove brojne rasprave iz raznih područja domaće povijesti, no moramo da spomenemo one njegove rasprave na engleskom, francuskom i talijanskom jeziku izašle za vrijeme mirovne konferencije, koje imadu naročitu svrhu da tuđem svijetu prikažu u pravom svjetlu stanje naših hrvatskih primorskih krajeva i da ih spase iz ruku pohlepkih neprijatelja. Taj čovjek, koji se istakao tim naučenjačkim i strogo objektivnim radom, taj čovjek koji je na mirovnoj konferenciji i nedavno u Opatiji stajao na braniku interesa baš hrvatskih krajeva zaslužuje potpuno priznanje svakog poštenog patriote. Međutim imade u Zagrebu časopisa koji nastoje da lažima i podvalama objede toga našeg zaslužnog naučenjaka, da ga iskrivljivanjem njegovih riječi i napadanjem upravo na njegovu naučenjačku objektivnost pred svijetom ocrne. Istači moramo, da ga napadaju ljudi one vrste koji su na najnedostojniji način u svoje vrijeme napadali i oca naše historije Franju Račkoga. I ne samo da ga podlo i kukavički crne po svim novinama, nego ga i napadoše. Zbog svega toga, mi potpisani akademičari, slušači prof. Šišića najoštrije osuđujemo ovu nedostojnu kampanju protiv našeg velezaslužnog historika, a osobito tvorni napadaj, koji baca crnu ljagu na

hrvatsku inteligenciju... Našem pak vrijednom i zaslužnom profesoru Šišiću izričemo ovime priznanje za njegov dugogodišnji i neprocjenjiv rad i želimo da nam on – kao neosporni autoritet – i nadalje izlaže slavnu prošlost našega naroda. Neka mu ova izjava služi kao zadovoljština za onu neposrednu uvredu što mu je netom bila javno nanešena“. (Slijede potpisi studenata povijesti.)⁵⁹

Dr. Šišić će nastaviti svoje djelovanje, on će i dalje istraživati i objavljivati, i to će poticati objavljivanje drugačijih pristupa istim temama, dakle polemike, da se ne kaže stručne svađe. Tako je 4. travnja 1924. odgovorio na *anonimni člančić* objavljen u zagrebačkome dnevnom listu *Obzoru* pod naslovom *Blamaža jednog „naučenjaka“*. Tom je prilikom odgovorio, tj. napisao uredništvu svoj odgovor u kojemu, između ostalog, piše:

U jučerašnjem „Obzoru“ (br. 92. od 3. travnja) izašao je anonimni člančić u kojem hoće pisac da pokaže kako ja nisam znao – a to znade svako gimnazijalče – da je carice Marije Lujze Napoleonove morganatski muž bio grof Neipperg, nego da sam ga zamijenio sa grofom Bombellesom. U stvari je to da je Marija Lujza imala dva morganatska muža. Drugi je bio grof Bombelles... Slijedilo je objašnjenje na njemačkome i latinskome jeziku. Na kraju toga pisma Šišić je napisao: Sve ostale grdnje i klevetu ostavljam anonimnoj kukavici, koja dokazuje da odista još nije izumrlo pleme istinoljubivih kninskih junaka, tj. „kninskih – sadašnjih hrvatskih historičara“...⁶⁰

Svakome tko se bavi ovim poslom jasno je koliko je u općemu radu ovoga povjesničara ipak minorna tema morganatskih brakova neke austrijske princeze. Stoga pozivanje na ovaj polemički sukob s *Obzorom* može se više shvatiti kao izraz osobnoga ogorčenja jednoga znanstvenika i akademika što ga se blati po novinama zbog takve minorne teme, nego što bi mu bilo bitno da išta o tome i u vezi s tim dokazuje. Stoga to navodim tek kao primjer atmosfere strujanja i odjeka oko povjesničarova rada u kojoj je djelovao Šišić u to vrijeme, uostalom atmosfere slične po obezvrjeđivanju nekoga stručnog rada, prilikama u kojima se znaju

59 *Isto*, B-525/9.

60 *Isto*, B-523/7., 525/3.

naći mnogi marljivi i vrsni istraživači, pogotovo u društveno-humanističkim znanostima.

6.1. Prepoznat znanstveni i drugi rad

Na glavnoj skupštini Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje JAZU) u Zagrebu izabran je 10. prosinca 1903. „...s obzirom na dosadašnje Vaše zasluge za znanost svojim članom dopisnikom u razredu historičko-filologijskom. U potvrdu ovoga izbora izdajemo Vam ovo pismo, a u prilogu prilažemo po jedan primjerak pravila i poslovnika Akademije.“ Potvrdu su potpisali Akademijin predsjednik dr. sc. Tadija Smičiklas i tajnik Ivan Vrbanić.⁶¹ Redoviti član JAZU-a je sljedećih sedam godina, tj. od 11. ožujka 1910. godine.⁶² Od sredine tridesetih godina 20. stoljeća Šišić je u JAZU-u predstojnik historijsko-filološkoga razreda.⁶³

Od 1919. do kraja tridesetih godina 20. stoljeća je dopisni član Češke Akademije u Pragu, Poljske Akademije nauka, Mađarske Akademije nauka, Bugarske Akademije nauka, Srpske kraljevske Akademije u Beogradu te gotovo svih znanstvenih povijesnih društava u Kraljevini Jugoslaviji, povijesnih društava u Češkoj, Poljskoj, Francuskoj, član Matice hrvatske, Matice srpske i dr. Bio je nositelj Ordena sv. Save I. i II. stupnja, te mnogih domaćih i inozemnih odlikovanja.⁶⁴

Vrijeme traženja hrvatskoga stabla kada i ostali Slaveni traže svoj identitet i smatraju da jačanje bilo kojega od tih identiteta treba iskoristiti za jačanje svoga identiteta, pa tako treba protumačiti prihvatljivost jednoga Šišića da bude akademik u srodnim slavenskim akademijama i društvima. Valja razumjeti da je u Austro-Ugarskoj Monarhiji ta međusklonost mogla biti shvatljiva već i po tome što je opća politika u vezi s procjenama opstanka Monarhije (K. U. K.) zahtijevala prevladavanje dualizma i podizanja stupnja uloge posebice slavenskih dijelova Monarhije na stupanj koji su čvrsto držali austrijski Nijemci i Mađari. Uloga

61 Usp. *isto*, B-523/23.

62 Usp. *isto*, B-523/24.

63 Usp. „Umro je dr. Ferdo Šišić...“, str. 10.

64 Usp. GRGA NOVAK, „Prilikom godišnjice smrti – Hrvatski historičar Ferdo Šišić“, *Novosti*, Zagreb, 22. 1. 1941., str. 16.; HR-AHAZU-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/25, 26, 54.

povjesničara u razvijanju i utvrđivanju nacionalnih identiteta nakon Prvog svjetskog rata nije nimalo oslabila, dapače i ojačala je zbog činjenice da je u nekim novim državama (Poljska, Češka, Bugarska itd.) pojačavala potrebu i utvrđivanja i jačanja toga identiteta, a u tome slučaju akademije prepoznaju doprinose povjesničara susjednih i prijateljskih zemalja u kojima djeluju povjesničari Šišićeva opredjeljenja i formata.

Protector Kluba slušača / studenata historije na Zagrebačkome sveučilištu postao je Šišić zaključkom odborske sjednice od 4. ožujka 1925. godine.⁶⁵ Dvije godine poslije na IV. redovnoj skupštini Studentskoga historijskog društva na Beogradskome univerzitetu izabran je jednoglasno za počasnoga člana toga društva (27. studenoga 1927.).⁶⁶ Sljedeće je godine (21. listopada) redovan član Istorijskoga društva u Novome Sadu.⁶⁷ Dopisni član Slavenskoga instituta u Pragu postao je 13. svibnja 1929., a sljedeće godine u ljeto dopisni je član Rumunjske akademije u Bukureštu.⁶⁸ Od 22. ožujka 1932. član je Poljske akademije umjetnosti u Krakovu.⁶⁹ Bio je potpredsjednik Jugoslavensko-historijskoga društva.⁷⁰ Srpska Kraljevska akademija u Beogradu ga je 9. listopada 1933. izabrala za člana Odbora za *Vizantiski zbornik*.⁷¹ Članom Bugarskoga historijskog društva iz Sofije postao je 11. lipnja 1938. godine „...na temelju golemih zasluga na izučavanju balkanske i bugarske historije.“⁷²

Ovo brojno članstvo u tadašnjim najvišim znanstvenim ustanovama spomenutih država očito svjedoči o tome da su odgovarajući znanstveni krugovi bili dobro upoznati s time što i kako radi prof. dr. sc. Šišić. To, dakako, samo po sebi nikada ne može značiti bezuvjetno i najvišu znanstvenu poziciju u nekoj znanstvenoj disciplini, ali svakako upućuje na to da je riječ o susretu s osobom veoma marljivome, veoma radoznalome i

65 Usp. HR-AHAZU-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/27.

66 Usp. *isto*, B-523/28.

67 Usp. *isto*, B-523/29.

68 Usp. *isto*, B-523/31, 32.

69 Usp. *isto*, B-523/33.

70 Usp. „Umro je dr. Ferdo Šišić...“, str. 10.

71 Usp. HR-AHAZU-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/35.

72 *Isto*, B-523/37.

po tome osobom koja u opći fond znanstvenoga istraživanja unosi građu koja ne ostaje bez zanimanja širih krugova.

6.2. Na slobodnozidarskome valu vremena

Član zagrebačke Lože *Ljubav bližnjega* postao je 28. prosinca 1918. godine. U Ložu *Maksimilijan Vrhovac* ulazi 28. prosinca 1923.⁷³ Dr. Šišić je 21. studenoga 1925. u Loži *Maksimilijan Vrhovac* održao *predavanje o bratu Maksimilijanu Vrhovcu* u kojem je opisao njegov slobodnozidarski život. Prikazao je i prilike u kojima je živio te objasnio kako se *Vrhovac* našao u nepovoljnom položaju za vrijeme pokreta o. Martinovića osvrnuvši se i na bremenite prilike zidarstva u Monarhiji.⁷⁴ Zbog toga u Šišićevu rukopisu *Biskup Vrhovac i progon masonstva u Austro-Ugarskoj* autor je napisao, između ostaloga, i ovo:

Još davno prije negoli sam dočekao čast i sreću da budem primljen u Slobodnozidarski savez zanimala me je ličnost zagrebačkog biskupa Maksimijana Vrhovca koga treba da brojimo među važnije muževe novovjekne hrvatske prošlosti i da ga označimo kao dostojnoga prethodnika J. J. Strossmayera... Kad sam ja primio svjetlo i upoznao plemenite ciljeve i visokomoralne principe Kraljevske umjetnosti, riješio sam se, a to samo s tim više, što sam postao članom lože „Maksimilijan Vrhovac“ – da revidiram svoje ranije znanje o biskupu i da ga naročito provjerim s obzirom na njegovo masonstvo. Jer tek danas postali su mi toliki i toliki detalji, izjave, situacije itd. jasnije i razumljivije koje sam ranije promatrao tek onako sumarno. Danas za mene ne znači još mnogo kada se za ovoga ili onoga kaže da je bio mason. Ja danas hoću i treba da znam mnogo više negoli je takova konstatacija koji jedni izgovaraju u profanom svijetu nekim uzbuđenim zgranjavanjem, a drugi opet nekom nepritajenom zlovoljom, ako ne pakošću. Eto, rezultat toga jest današnje moje predavanje koje ide za tim da pokaže prije svega položaj i značenje masonerije u biskupa Maksimilijana Vrhovca u Austro-Ugarskoj uopće...⁷⁵

Veliki predstavnik Velike lože Poljske postao je 1928. godine. Govornik Lože *Maksimilijan Vrhovac* je od 1930., a kao majstor u toj Loži

73 Vidi opširnije: *Biografski leksikon slobodnih zidara* (rukopis u pripremi za tisak), Zagreb

74 „Iz naših radionica, Loža Pravednost“, *Šestar*, br 3-4, Zagreb, 1925., 41.

75 HR AHAZU 61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-200/1.

zabilježen je i pet godina potom. Od 23. ožujka 1930. do 1935. godine bio je veliki ispovjednik Velike lože *Jugoslavija*.⁷⁶

Šišić nije jedini intelektualac s ovoga područja koji je ušao u slobodnozidarski red, a i kod njega, kao i u nekim drugim slučajevima, razlozi opredjeljivanja mogu se tražiti od etičkih do lukrativnih razloga itd. što u pravilu ostaje ponajviše područje nagađanja, a rjeđe i područje mogućih egzaktnih spoznaja. No, tu je zanimljivo da se upravo u razdoblju svoga slobodnozidarskog djelovanja pozabavio i kao povjesničar i kao slobodni zidar, i tada i poslije, intrigantnom temom o slobodnozidarskome djelovanju biskupa Maksimilijana Vrhovca.

7. Naznake bolesti, umirovljenje i skoro smrt

Od 1936. rodbina je bila vrlo zabrinuta za profesorovo zdravlje zbog *slabog srca*. Svjestan svoga zdravstvenog stanja, u želji da završi drugi i treći dio *Povijesti Hrvata*, sve je činio da si produži život. To mu je donekle uspijevalo jer se odrekao gotovo svega:

...živio je izvršujući upravo djetinjski teške liječničke naloge. Kolika je to bila žrtva i samoprijegor, to mogu shvatiti samo oni koji su poznavali njegovo prijašnje čelično zdravlje i herkulesku tjelesnu strukturu. Šišić i u tomu je velik. K tomu poznato je da je on živio za fakultet; nije on šablonski čitao školska predavanja, nego je on svako pojedino proživljavao, a to umara. Zato od zimskog semestra god. 1937./38., osim malih prekida, on je na dopustu. Sve je ove žrtve učinio da produlji život s namjerom, da izvrši san svoje mladosti, da obradi svestrano cjelokupnu povijest hrvatsku. No, koliko je većma žudio i sve poduzimao da to ispuni, toliko ga je kruta bolest nemilosrdnije postepeno u tom priječila.⁷⁷

Od lipnja 1939. počinju ozbiljne naznake njegove bolesti pa se od 10. do 22. lipnja te godine liječio u zagrebačkome sanatoriju.⁷⁸ O tome je 12. lipnja zabilježena notica naslovljena *Bolest historika prof. dra Ferde Šišića*. Napisano je sljedeće:

76 B. ŠÖMEN, *Povijest slobodnog zidarstva...*, str. 223., 225., 268., 417., 522., 588.

77 *Alma mater Croatica, Glasnik Hrvatskog sveučilišnog društva u Zagrebu*, Zagreb, br. 6-7, veljača - ožujak 1940., str. 221. – 224.

78 Usp. HR AHAZU, - 61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/52.

Znameniti naš historik sveuč. prof. dr. Ferdo Šišić, koji je nedavno navršio 70 godina života obolio je na srce, pa se sada nalazi na liječenju u „Merkurovom“ sanatoriju. Kako je poznato, ovaj Sanatorij ima moderno uređenu stanicu za srce koju vodi specijalista za bolesti srca g. dr. Branko Benzon. Odmah po dolasku u Sanatorij, naš se historik već osjeća znatno bolje, i danas smo ga vidjeli kako šeće hodnikom sanatorija. Svi prijatelji i poštovatelji našeg uglednog historika živo žele da bi se on što skorije i što potpunije oporavio te nastavio svojim dragocjenim radom.⁷⁹

Nakon te objave u novinama slijedila su Šišiću brojna pisma, dopisnice i razglednice u kojima mu mnogi prijatelji i poznanici žele brzo i uspješno ozdravljenje. Zanimljivo je, među ostalim, pismo obiteljske prijateljice Klare Jukić Dajcer koja u pismu, saznajući iz novina da je Šišić na liječenju, između ostaloga piše i ovo: „Samo mi se dragi profesore nemojte prepasti. Opet ćete Vi trčati kao i prije. Ima mladih ljudi, pa se 'urica' pokvari. Dođu urari i urica opet veselo tika kao prije. A nema takvog ljudskog urara koji bi mogao unaprijed znati kad će se urica pokvariti. Mnogo pozdrava i do viđenja kad izađete iz radionice. Oprostite ako Vas zbog neimaštine vremena ne mogu posjetiti. A Vi ćete valjda skoro izaći.“⁸⁰

Zbog bolesti, na vlastiti zahtjev, umirovljen je 29. srpnja 1939. godine.⁸¹ Uza sve to nije posustao ni napustio rad. Tako je u studenome 1939., dakle dva mjeseca pred smrt, bio u Beču i Budimpešti i u tim državnim arhivima istraživao. Kada su ga članovi obitelji htjeli u tome spriječiti, on im je kazao:

Hoću, i vi hoćete, da svršim veliku Povijest Hrvata, zato moram ići. Nakon tih istraživanja se vratio gotovo preporođen. Međutim, u prosincu mu se zdravlje pogoršalo, iako je bio umno u svemu još čisto mladenački svjež, svjestan svog stanja napustio je započeti rad, a prihvatio se za Maticu Hrvatsku prirediti novo, ispravljeno i popunjeno izdanje „Pregleda povijesti hrvatskog naroda do god. 1918.“. Samo pet dana pred smrt, uzevši rukopis u ruke uskliknuo je: „Ah, da mi je bar ovo dovršiti“. Dovršio je samo do 1102. i predao Matici. U nedjelju 21. siječnja 1940. poslije-

79 *Isto*, B-523/23.

80 *Isto*, B-523/52.

81 Usp. „Sprovod prof. dr. F. Šišića“, *Hrvatska straža*, Zagreb, 25. 1. 1940., str. 2.

podne otpočinuvši, u 18 sati se digao, sjeo za stol, uzeo da čita, ispravlja i nadopunjuje rukopis Pregleda iz doba Anžuvina. Uzevši olovku da nešto ispravi, olovka koja mu je za dugoga života bila toliko uslužna, odjednom mu je prva otkazala poslušnost: dvaput mu je sama ispala iz ruke. Shvativši pri tome što mu se događa digao se sa stola, a brižna supruga koja je stopu za stopom uz njega bila, brzo je priskočila i prihvatila ga. U nastavku članka u Glasniku hrvatskog sveučilišnog društva zapisano je: I tako stojeći, držan od supruge, bacivši nekoliko puta pogled na rukopis koji je bio na stolu, na one koji su bili do stola, na svoju suprugu, opraštajući se tako s njima ne rekavši ni riječi pade mrtav gospođi na ruke. Karakteristična i lijepa smrt, dostojna velikoga pokojnika. Ta eto u radu na hrvatsku povijest, on je proveo mladost, zrele godine i zadnje svoje časove. Taj rad, kao i njegova dobra supruga bili su mu iznad svega, zato je i njegov zadnji oproštajni zemni pogled bio je na njima.⁸²

Pokopan je 24. siječnja na zagrebačkome groblju Mirogoju. Pokojnika su oplakivala djeca – Olga Škaberna, Zora Šišić, Nada Andres i dr., Dabiša Šišić te supruga Milena, unučad i ostala rodbina. Misa zadušnica služena je sutradan u 9 sati u župnoj crkvi sv. Marka na Gornjemu gradu.⁸³

I dan nakon pokopa dnevne novine su pisale o tome događaju. Tako je objavljen članak u splitskome listu *Novo doba*, koji je potpisao V. Brajević, a između ostaloga je naveo:

Jučer smo objavili tužnu vijest iz Zagreba da je iz našeg javnog života nestalo našeg najvećeg živućeg historičara, čovjeka koji je u našoj nauci uzorao brazdu i svojim autoritetom velikog formata na historičkom polju časno nas zastupao i pred stranim svijetom. Poslije Franje Račkoga, koji je udario temelje našoj historiografiji i bio stvarno naš najistaknutiji predstavnik ozbiljne nauke, makar da je zapravo vršio tek pionirsku ulogu na jednom od tada neobrađenom polju, sve što je slijedilo do Ferde Šišića, u izučavanju najstarije hrvatske povijesti, nije imalo jak znanstveni karakter... Čitav svoj život posvetio je Šišić toj našoj prošlosti. Doživio je 71 godinu, ne malo, ali i ne mnogo, jer su mnogi učenjaci i poslije tih godina znali mnogo da dadu nauci i istraživanju. Neprestani intenzivni rad izmorio je Šišića i oslabio njegovo srce koje nije moglo dalje da izdrži život. Kad smo ga posljednji put pred nekoliko mjeseci, a poslije par go-

82 *Alma mater Croatica...*, str. 221. – 224.

83 Usp. HR AHAZU, - 61, XIII-Ostavština Ferde Šišića, B-523/54.

dina susreli, nismo ga prepoznali. Toliko je bolest bila iscrpila njegov jaki organizam i oborila vedrinu njegova lica. Govorio nam je sa stanovitom rezignacijom, ali još uvijek o želji da nastavi svojim radom i o namjerama da opet dođe u Split i da nam prikaže svoju značajnu historičku fazu, kao što je to radio više svojih, uvijek neobično zapaženih javnih predavanja...⁸⁴

Stoga je vrlo teško ukratko prikazati njegov golem historijski rad kroz punih 48 godina, taj bi se rad mogao podijeliti na tri dijela: I. Opću povijest Hrvata i udžbenike za škole; II. izdavanje izvora i III. Djela, rasprave i članci... Na želju Matice hrvatske radio je u zadnje vrijeme na priređivanju novoispravljenog i popunjenog izdanja svojega „Pregleda povijesti hrvatskog naroda do 1918.“, na kome ga je zatekla smrt.⁸⁵

Radio je i previše, liječnici su tražili od njega da se odmara, ali on nije imao vremena za odmor. Smrt ga je zatekla uslijed velikog i napornog rad na velikom poglavlju „Bogumili u hrvatskim krajevima“. Nije dospio da dovrši svoje najvrjednije djelo. Izdavač se našao prekasno! Hrvatski narod nije dobio svoju veliku „Povijest“.⁸⁶

Ipak će ovo djelo izaći potpuno nastojanjem i trudom njegovog nasljednika na profesorskoj stolici dra Mihe Barade... U izdanjima izvora zrcali se golemi i mukotrpni rad neumornog istraživača, koji je tako savjesno skupio i sabrao veliko mnoštvo dragocjene arhivske građe. U periodu od 1936. do 1938. bio je najplodniji na tom polju, te je sa nekoliko svezaka dokumenata obogatio našu povijest... Brojne Šišićeve rasprave i članci rasuti su po časopisima domaćim, ali i stranim revijama i časopisima napisani na francuskom, njemačkom, engleskom, talijanskom, mađarskom i češkom jeziku. Posebice su vrijedni njegovi radovi objavljeni u akademijinim izdanjima – Radovima, Ljetopisu, Građi i Starinama... Napisao je brojne prikaze i kritike, a uz sve to bio je urednik Starina, Starohrvatske Prosvjete i suurednik Jugoslavenskog Istorijskog časopisa. Suradivao je u mnogim hrvatskim novinama – Narodnim novinama, Hrvatskoj, Obzoru, Pokretu, Riječi, Novostima, Jutarnjem listu, i srpskim novinama – Politici i Pravdi, gdje je svaki njegov članak davao nešto nova i interesantno napisan na lagan način...⁸⁷

84 V. BRAJEVIĆ, *n. dj.*, str. 2.

85 „Prof. Ferdo Šišić“, *Jutarnji list*, Zagreb, 22. 1. 1941., str. 17.

86 G. NOVAK, *n. dj.*, str. 16.

87 „Prof. Ferdo Šišić“, *Jutarnji list...*, str. 17.

Zaključak

Treba ponekad vidjeti i razumjeti bar nešto od onoga što čini svakodnevnim život čovjeka, u ovome slučaju jednoga znanstvenika, istraživača, pedagoga... Dakako, dr. Ferdo Šišić nije mogao, kao što to ne može nijedan čovjek uopće, predvidjeti kada će biti prekinut u svome životnom radu. Ali, on je postigao ono što može postići svatko tko nastoji spoznati daljine iz kojih dolazi. Na putu toga spoznavanja daljina, u kojima je tražio odvijanje povijesti hrvatskoga naroda, Šišić je i nama omogućio da s njim možemo uvijek zaći u tu prošlost pokušavajući je razumjeti u svoj njezinoj složenosti u svim njezinim dubinama i u svim njezinim ljudskim veličinama. Pri tome se može pretpostaviti njegovo odstupanje od datacije i interpretacije povijesnih vrela, ali to je sudbina stvaranja povjesnica uopće: od otkrivanja, suočavanja, razmatranja, procjenjivanja pa i presuđivanja do onoga što je najbitnije – uspostavljanja uvjeta da se shvati povijest naroda kojemu se pripada. Na tome putu Šišić je imao svoje mjesto i tako ga treba prihvatiti i danas pa ne samo promatrati njegov rad nego od toga rada krenuti i dublje i svestranije i dalje.

Šišić je tada pisao stvari koje danas idu prema drugačijim zaključcima – ali je on morao prelaziti taj korak; davao je uvid hrvatskim obrazovanim ljudima, davao povijesnu informaciju o hrvatskome narodu na ovome području i njegovoj povijesti u središtima tadašnje moći kao što su Budim, Pešta i Beč, osobito poslije Austrougarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe kada su ova područja bila u političkim kombinacijama i gospodarskim potezima tretirana mimo hrvatske povijesti te smatrana područjem širenja bilo ugarske bilo austrijsko-njemačke teritorijalne ekspanzije. Radio je nešto što se tome suprotstavljalo i zato je i nailazio na mnoge otpore i neshvaćanja. Stoga se tu može dodati da njegov rad ulazi u širi fond onoga što bi se moglo nazvati definiranjem hrvatskoga identiteta kroz povijest u suvremenost. To je složena tema i ne može se utjecati na shvaćanje kojim se nastoji ocijeniti taj rad naših povjesničara, uključivši Šišića u njegovo vrijeme. Baveći se Šišićem povjesničari ne preuzimaju ulogu ocjenjivača njegova rada, želi se tek nešto što jest dostojno historičara da shvati taj rad – okolnosti u kojima nastaje i domete

koje u svoje vrijeme postiže. Naravno, pri tome se treba biti svjestan toga da, želeći to postići, posao se nikada ne može završiti do kraja.

Literatura

- ANTOLJAK, STJEPAN, *Hrvatska historiografija*, Drugo dopunjeno izdanje, Zagreb, 2004.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, MIRA, „Povjesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908. – 1911. godine“, *Scrinia Slavonica, Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje*, Slavonski Brod, sv. 3., 2003., str. 413. – 433.
- MACAN, TRPIMIR, „Pogled u djelo Ferde Šišića“, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1975.
- ŠIŠIĆ, FERDO, *Priručnik izvora hrvatske historiografije*, I., Zagreb, 1914.
- ŠÖMEN, BRANKO, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj, II SNAGA*, Profil, Zagreb, 2014.

Vrela

- *Alma mater Croatica, Glasnik Hrvatskog sveučilišnog društva u Zagrebu*, Zagreb, 1940.
- *Biografski leksikon slobodnih zidara* (rukopis u pripremi za tisak), Zagreb.
- HR-AHAZU-61, XIII-Ostavština Ferde Šišića.
- HR-DAZG, Zbirka mikrofilmova, kazala zavičajnika grada Zagreba;
- HR-HDA-828, Obiteljski fond Ferde Šišića, akvizicija br. 6 / 1970; HDA, Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, kutija 363/80, sv. VII – 1898., fascikl 149.

- HR-DAOS-158, Matica i sposobnik za učitelje Realne gimnazije u Osijeku 1871.; DAOS-500, Osijek (Gornji grad), Matična knjiga vjenčanih 1883. - 1900., 47 V.
- *Hrvatska straža*, Zagreb, 1940.
- *Jutarnji list*, Zagreb, 1941.
- *Novo doba*, Split, 1940.
- *Novosti*, Zagreb, 1940.; 1941.
- *Obzor*, Zagreb, 1940.
- *Šestar*, Zagreb, 1925.
- Ured za državnu upravu Županije osječko-baranjske, Matični ured Osijek, Knjiga 015, Pravoslavni 1896. – 1921.